

УДК: [904.4:528.9](477-25)«10/12»

Михайло Сагайдак,

*к.і.н., директор “Центру археології Києва”
Інституту археології НАНУ,
e-mail: Viche@optima.com.ua*

Всеволод Івакін,

*к.і.н., с.н.с. Інституту археології НАНУ,
e-mail: wkniaz16@ukr.net*

Сергій Тараненко,

*к.і.н., завідувач сектору археології Національного
Києво-Печерського історико-культурного заповіднику,
e-mail: taransun@ukr.net*

Дмитро Пефтіць,

*п.н.с. відділу “Київ стародавній та середньовічний”
музею історії м. Києва*

САКРАЛЬНІ ЗОНИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО КИЄВО-ПОДОЛУ (XI–XIII ст.)

Стаття присвячена сакральним зонам, розташованим на південно-східній частині давньоруського Подолу. Ця місцевість досить довго залишалася маловивченою у порівнянні з іншими ділянками цього давньокіївського району. Археологічні дослідження 2007–2015 рр. суттєво розширили наші уявлення про південно-східну частину давньоруського Подолу. У даній роботі ми спробували реконструювати сакральні локуси цієї території.

У X ст. Київ складався з заселеного міста – великої прибережної частини – Подолу, невеликої сакральної-адміністративної частини – Дитинця на Замковій горі та міського некрополя на Старокиївській горі. У зв'язку з активною розбудовою нового міста за часів князювання Володимира Святославича та його сина Ярослава Мудрого, жителям Подолу, тепер уже християнам, довелося шукати іншого місця для поховання своїх небіжчиків. Вони змушені були опанувати на території Подолу ділянки, вільні від масової міської забудови.

Відтепер могильники починають відігравати значну роль у формуванні міської структури середньовічного Києво-Подолу. Низка ґрунтових могильників розташовувалася на крайніх точках заселення району, які через заболоченість і загрози повеней вважалися малопридатними для життя. Для визначення таких могильників в структурі давньоруського Подолу було запропоновано застосувати термін – “окраїнні могильники”. Три таких могильника та одне окреме поховання вдалося зафіксувати у південно-східній частині давньоруського Подолу. Могильники, виявлені на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1А та вул. Набережно-Хрещатицькій, 9, належать до самих ранніх подільських могильників, їхнє активне функціонування припадає на XI ст.. Могильник, відкритий у 2015 р. на Поштової площі та поховання жінки (вул. Петра Сагайдачного, 6Б), відносяться до іншого хронологічного періоду. Вони

датовані XII – першою половиною XIII ст. Дослідження останніх років показали, що досить великі території на південно-східній окраїні давньоруського Подолу були малопридатні для заселення і тому їх часто використовували для влаштування кладовищ.

Ключові слова: Давня Русь, київський Поділ, поховальний обряд, супроводжувальний інвентар, стратиграфія.

Південно-східна частина давньоруського Подолу досить довго була “білою плямою на археологічній карті Києва. Стационарні розкопки в цьому районі проводилися тільки у 1974 р. під час будівництва метрополітену (рис. 1.1). Тоді на вул. Сагайдачного, 6 було проведено археологічні дослідження, які виявили декілька давньоруських садиб із зрубними спорудами, які розташовувалися обабіч струмка¹. До останнього десятиріччя цей розкоп залишався єдиним інформативним дослідженням цієї частини Подолу, археологічні обстеження 1997 та 2004–2005 рр. через низку причин не дали повноцінних археологічних матеріалів (рис. 1.2–1.3)². Проте, починаючи з 2007 р. співробітниками Подільської постійнодіючої археологічної експедиції ІА НАНУ та Центру археології Києва ІА НАНУ було проведено ряд науково-рятівних досліджень, які суттєво розширили наші уявлення про південно-східну частину давньоруського Подолу. У даній роботі ми спробуємо реконструювати сакральний простір цієї території.

У X ст. Київ складався безпосередньо з міста – великої прибережної частини – Подолу та невеликої укріпленої частини – Дитинця. Більшість сучасних дослідників розташовують центральне укріплене ядро столиці на Замковій або Старокиївській горі³. Поруч, на площині старокиївського плато розкинувся великий курганий могильник. Відсутність даних про житлову масову забудову на київських горах до початку XI ст. може свідчити про те, що Верхнє місто являло собою сакральню-адміністративну частину Києва і складалося з Дитинця на Замковій горі та міського

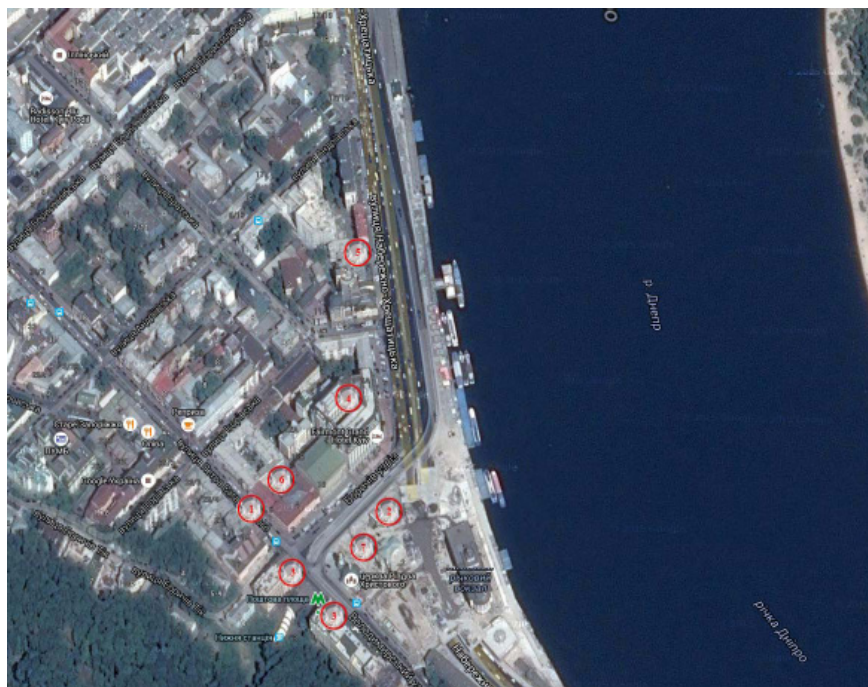
¹ Гупало, К. (1979) Дослідження Київського Подолу (1974–1975 рр.) В *Археологія Києва*, С.41–42.

² 1848–49.

³ Каргер, М. К. (1958) *Древний Киев*. Т. 1. Москва-Ленинград, 115; Толочко, П. П. (1970) *Історична топографія стародавнього Києва*. Київ, 66; Сагайдак, М. (2001) *Актуальні питання зародження та формування раннього Києва*. *Магістеріум*. (6), 6–18.

Рис. 1. Карта археологічного дослідження південно-східного Подолу

1. Вул. Петра Сагайдачного, 6 (1974 р.)
2. Поштова площа “Макдональдс” (1997 р.)
3. Фунікулер (2004–2005 рр.)
4. Вул. Набережно-Хрещатицька, 1-а (2007 р.)
5. Вул. Набережно-Хрещатицька, 9 (2008 р.)
6. Вул. Петра Сагайдачного, 6-б (2012 р.)
7. Поштова площа (2015 р.)

⁴ Зоценко, В. (2003) Скандинавские древности и топография Киева “дружинного периода”. *Ruthenica*. (II), 32-35

некрополя на Старокиївській горі⁴. У той самий час археологічні дослідження Подолу виявили наявність чіткої структури вулично-садибної забудови, яка свідчить про те, що переважна більшість киян мешкала саме там.

У зв'язку з активною розбудовою нового міста за часів князювання Володимира Святославича та його сина Ярослава Мудрого на горішній місцевості, жителям Подолу, тепер уже у переважній більшості християнам, довелося шукати іншого місця для поховання своїх небіжчиків. Вони змушені були перенести свій могильник частково на незайняті містом площини київських гір або відшукувати на території Подолу ділянки, вільні від масової міської забудови. На цьому історичному етапі, тобто наприкінці X – початку XI ст., завдання полегшувалося масовим переходом до християнського обряду поховання, котрий не потребував спорудження громіздкого курганного насипу, індивідуальні могили християн потребували помітно меншої площі⁵.

⁵ Sagaidak, M., Ivakin, V. (2014) Z problematyki stref sakralnych Podolu Kijowskiego. *Funeralia Lednickie. Spotkanie 16*, 236

Могильники тепер починають відігравати значну роль у формуванні міської структури середньовічного Києво-Подолу. На тісний зв'язок між елементами планувальної системи давньоруського міста та локалізацією могильників вже неодноразово звертали увагу дослідники Давнього Києва⁶.

⁶ Голубева, Л. А. (1949) Киевский некрополь. МИА. Т. 1, 104-105; Каргер, М. К. (1958) Древний Киев. Т. 1. Москва-Ленинград, 134-138; Сагайдак, М. А. (1991) Давньокиївський Поділ. Київ, 46-47.

На сьогодні археологічними розкопками виявлено одинадцять давньоруських кладовищ та декілька поодиноких поховань⁷. Низка ґрунтових могильників розташовувалася на крайніх точках заселення Подільської частини (останця), які через заболоченість і загрози повеней вважалися малоприсаєднаними для життя. Для визначення таких могильників в структурі давньоруського Подолу було запропоновано застосувати термін – **“окрайні могильники”**⁸. Три таких могильника та одне окреме поховання зафіксовані у південно-східній частині давньоруського Подолу.

⁷ Івакін, В. Г. (2015) Могильники давньоруського Києвоподолу: особливості еволюції та основні етапи функціонування. *Сіверщина в історії України*. Київ-Глухів, (8), сс.71-77.

Вул. Набережно-Хрещатицька, 1-а. У 2007 р. загін Подільської археологічної постійнодіючої експедиції Інституту Археології НАНУ проводив рятівні розкопки за адресою вул. Набережно-Хрещатицька, 1А (рис. 1.4). Ділянка містилася у внутрішньому просторі кварталу, утвореного вулицями Набережно-Хрещатицькою, Ігорівською та Боричевим узвозом. З південного сходу розкоп обмежувала будівля Національної парламентської бібліотеки (колишній “млин Бродського”). Загальна площа досліджень складала 140 м² і досліджувалася двома ділянками. Рівень виявлення давньоруських об'єктів відповідав позначкам 90,50–96,70 м за Балтійською шкалою висот, що становило 3,45–9,65 м глибини від рівня сучасної денної поверхні. Зафіксовані горизонти датувалися XI–XII ст. Під час досліджень було відкрито давньоруський могильник (зафіксовано 25 поховальних комплексів) та дерев'яну споруду (ймовірно, культового призначення) (рис. 2), а також низку дерев'яних конструкцій у вигляді зрубів та парканів, які могли виконувати роль укріплень-ряжів портової частини міста (рис. 3)⁹.

⁸ Івакін, В. Г., Тараненко, С. П. (2010) Давньоруські могильники Подолу в планувальній структурі. *Болховітнівський щорічник* (2009). Київ, 251-259.

⁹ Івакін, В.Г. (2008) Дерев'яна культова споруда та могильник давньоруського часу на київському Подолі. *Чернігівські старожитності*. (I), Чернігів, 229-233.

Дерев'яна споруда. Зберігся тільки південно-західний кут зрубної конструкції. На висоту одного вінця (0,15 м) збереглися дві стіни споруди – південна та західна. Досліджена південна стіна, зафіксована на рівні 3,98–5,0 м. Від неї залишилися чотири

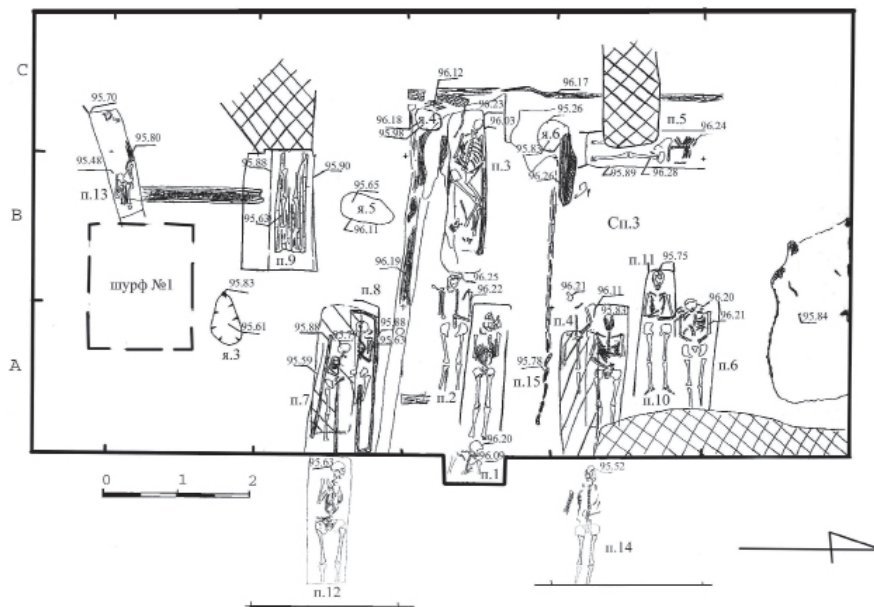

Рис. 2. Дерев'яна споруда та могильник на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1-а (2007 р.)

фрагменти від дерев'яної колоди завширшки 0,15 м. Західна стіна зафіксована на рівні 3,96 м. Довжина, яку вдалося простежити – 4 м. Цю стіну перерізає пізня яма. Таким чином, від західної стіни залишилося чотири фрагменти. Залишки дерев'яних стін споруди читаються в південно-східній стіні котловану на рівні 3,9 м. Виявлено залишки дерев'яної стіни, яка розташовувалася паралельно за 1,9 м від південної стіни конструкції. Вона складалася з великої колоди (ширина 0,2 м, довжина 1 м), виявленої на рівні 3,89 м та вертикальних дошок, зафіксованих на рівні 4,37 м завширшки 0,16 м, що виявлені на всю довжину стінки, також і під колодою. Дану стіну можна трактувати як залишки внутрішньої галереї. При подальшому заглибленні в деяких місцях вдалося вийти на підлогу споруди (4,32 м), яка являла собою однорідний шар з гумусованого сірого суглинку.

Кладовище, відкрите навколо споруди, функціонувало протягом тривалого періоду – поховання здійснювалися в кілька ярусів. Всього на досліджуваній ділянці було розчищено 25 могил, запу-

Рис. 3. Дерев'яні конструкції на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1-а (2007 р.)

щених з рівнів від 3,92 до 4,82 м від рівня сучасної денної поверхні. Виходячи з двошаровості могильника та враховуючи взаєморозташування поховальних комплексів на досліджуваній ділянці можна зробити висновок про існування могильника на обмеженій території протягом певного часу. Всі поховання орієнтовані головою на захід з невеликими сезонними відхиленнями. Більшість поховальних конструкцій представлені дерев'яними трунами різного стану збереженості (21 одиниця). Всі поховання позбавлені супроводжуючого інвентаря, у похованні №9 біля шийних хребців зафіксовано золоту нитку-дріт від вишитого комірця.

Судячи зі стратиграфічних показників, могильник виник на незаселеній ділянці берега р. Почайни. На користь цього свідчить відсутність чітких меж могильних ям: вони викопувалися у піщаному ґрунті за повної відсутності культурних нашарувань. У засипку поховання №5 потрапив фрагмент вінця горщика першої половини кінця X–XI ст., який визначає нижню межу утворення могильника.

Виявлену дерев'яну споруду можна інтерпретувати як невелику дерев'яну церкву-капличку. На користь цієї версії свідчать наступні факти:

– наявність поховань як в інтер'єрі споруди (10 поховальних комплексів), так і в екстер'єрі (5 поховальних комплексів) є важливим індикатором місцезросташування культової споруди¹⁰. Поховальні комплекси за рівнем виявлення розглядаються як одночасні із дерев'яною будівлею. Синхронність підтверджується також тим, що поховання та дерев'яна конструкція не перерізають одне одного. Сліди взаємного руйнування відсутні;

– поховання орієнтовані паралельно стінам споруди, замість традиційної християнської орієнтації головою на захід. Отже, захоронення здійснювалися вже після зведення споруди. Схоже розташування поховань зафіксовано під час розкопок давньоруської дерев'яної ротонди у с. Олешків на давньоруському городищі Замчище¹¹;

– зафіксовані розміри конструкції (4,0×5,0 м) завеликі для звичайної житлової чи господарської споруди давньоруського часу. Слідів опалювальних пристроїв або характерного речового матеріалу, який свідчив би про житлове чи господарське призначення споруди, також не зафіксовано;

– посередковано наявність культової споруди підтверджує знахідка книжної накладки неподалік від споруди (рис. 4).

На південь та південний захід від кладовища були відкриті потужні дерев'яні конструкції, які укріплювали берегову лінію (штучно підіймаючи її рівень) та захищали південний край Подолу від повеней. Нижні горизонти цих укріплень датуються першою половиною – серединою XI ст. Зафіксовані на нижніх виявлених горизонтах системні ряди стовпів вказують на можливість існування тут портового причалу¹². Таким чином, можна припустити, що в XI – на початку XII ст. у районі подільського порту розташовувалися невеликий дерев'яний храм та кладовище. Не пізніше середини XII ст. церкву було розібрано, могильник припинив існування, його територію засипали. У другій половині

¹⁰ Иоаннисян, О. (1996) Деревянные храмы домонгольской Руси. В *Успенская церковь в Кондопоге*. Кондопога-С.-Петербург, 41-46

¹¹ Томенчук, Б. (2005) Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст. Івано-Франківськ, 32-37, 134.

¹² Тараненко, С. (2016) Планувальна структура давньоруського Подолу Києва: формування та розвиток. Варшава, 50-51.

Рис. 4. Книжкова застібка
з вул. Набережно-
Хрещатицької, 1-а
(2007 р.)

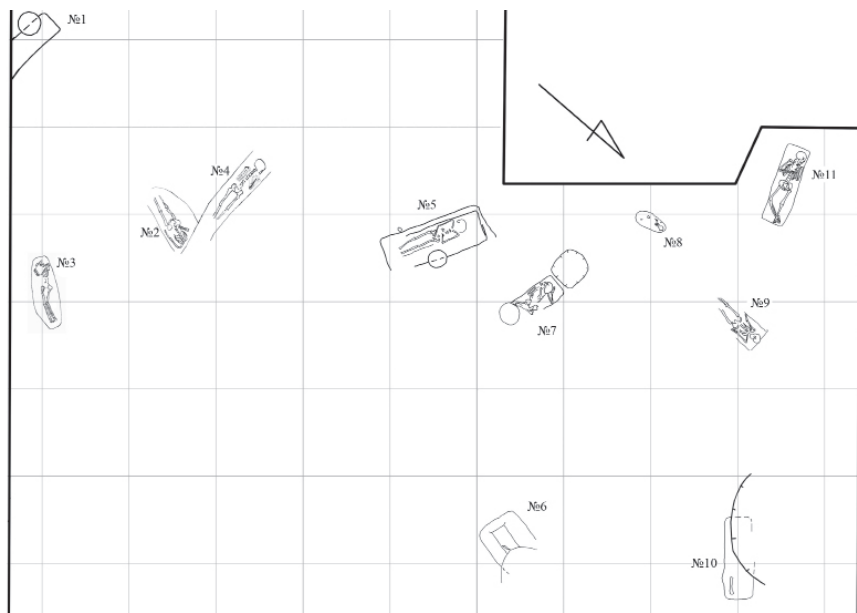

XII ст. ділянку було використано під міську садибну забудовою: в культурних шарах, зафіксованих над кладовищем виявлено споруди, які належали до двох садиб, розділених парканом. Керамічний матеріал датує ці шари другою половиною XII – початком XIII ст.

Вул. Набережно-Хрещатицька, 9 (2008 р.). Ділянка містилася у внутрішньому просторі кварталу обмеженому вулицями Набережно-Хрещатицькою, Ігорівською, Братською та Андріївською на місті сучасного будинку №9 (рис. 1.5)¹³. Сучасна денна поверхня відносно рівна, перебуває на позначці 97,85 м Балтійської шкали висот. Археологічні дослідження проводилися на кількох розкопах (5) в різних частинах ділянки загальною площею 920 м². Науково-рятувні роботи виявили п'ять давньоруських горизонтів (XI–XIII ст.) з житловими спорудами та господарськими ямами, а також 13 поховань міського могильника (рис. 5). Поховальні конструкції вдалося зафіксувати у п'яти випадках. Характерною особливістю поховального обряду на кладовищі є незвичайна для християнських традицій орієнтація небіжчиків. Вісім з них мають класичну для християнського канону західну орієнтацію з помітними сезонними відхиленнями. Решта поховані головою на північ, що може вказувати на немісцеве походження померлих. Поховальний обряд могильника вказує на наявність язичницьких ремінісценцій. У п'яти поховальних комплексах зафіксований супроводжуючий інвентар (№5 – залізне кільце на руці; №6 – вістря сулиці чи дротика; №7 – пронизка; №8 сердолікова намистина). Рештки кістяка поховання №7 мають ознаки насильницької смерті, над самим захороненням було розведено вогнище. Поруч з цим похованням зафіксована яма, розміщення якої дозволяє розглядати її як частину поховального ритуалу. Вона мала підквадратну форму, у її заповненні зафіксовані сліди горілого дерева. Можливо, яма являла собою рештки поминального вогнища.

¹³ Сагайдак, М. А., Сергєєва, М. С., Пєфтіць, Д. М., Грєчко, Д. В. (2008) Звіт Центру археології Києва ІА НАНУ про археологічні дослідження у Києві по вул. Набережно-Хрещатицька, 9 у 2008 р. Науковий архів ІА НАНУ. 2008/1, 36–37, 50–52.

Рис. 5. Могильник
на вул. Набережно-
Хрещатицькій, 9 (2008 р.)

Кладовище, як і у попередньому випадку, було влаштовано на вільній від забудови міській території. Про відсутність культурних нашарувань знову свідчить однаковий піщаний склад заповнення могильних ям і основного ґрунту. За даними стратиграфії шар, з якого запуснені поховання перекривається культурним шаром кінця XI ст., тому функціонування кладовища можна віднести до кінця X–XI ст. Особливості поховального обряду та нечисленний, проте показовий супроводжуючий інвентар, не суперечить такому датуванню могильника. Поховання у більшості випадків мали неглибокі могильні ями, можливо, це є причиною поганої збереженості кістяків. Слід зазначити, що поховання №13 являє собою перепоховання. Вочевидь, при здійсненні чергового поховання на могильнику, порушене більш раннє захоронення, яке відразу перепоховали. Цей факт вказує на відсутність будь-яких наземних меморіальних ознак для поховань на кладовищі. Характерні особливості поховального обряду, цього могильника свідчать про те, що він є одним з найбільш ранніх подільських кладовищ.

3. Вул. Сагайдачного, 6-б (2012 р.). Ділянка, яка досліджувалася співробітниками Центру археології Києва ІА НАНУ взимку 2012 р., розташовувалася у внутрішньоквартальному просторі, в північній частині подвір'я будівлі за адресою вул. Сагайдачного, 6-б (рис. 1.6)¹⁴. Рельєф ділянки плаский, з перепадом абсолютних позначок в межах 102,3–103,1 м за БШВ. Будівельники розпочали земляні роботи, не узгодивши їх з пам'яткоохоронною службою, тому на момент приходу археологів, котлован було відрито на глибину до 2,70 м.

На позначках 2,8 до 3,9 м від рівня сучасної денної поверхні археологічні роботи проводилися вручну. Послідовно вибиралися культурні шари III, IV, V, нашарування I та II були знесені будівельною технікою і фіксувалися тільки у стратиграфічній стінці. Для дослідження культурних нашарувань в плані обрали ділянку, яка безпосередньо примикала до південно-східної стратиграфічної стінки, розміри розкопу склали 7,5×3,0 м.

¹⁴ Івакін, В. Г. (2014) Жіноче поховання з розкопок Київського Подолу. *Сівєрицина в історії України*. Київ – Глухів, (7), 64-67.

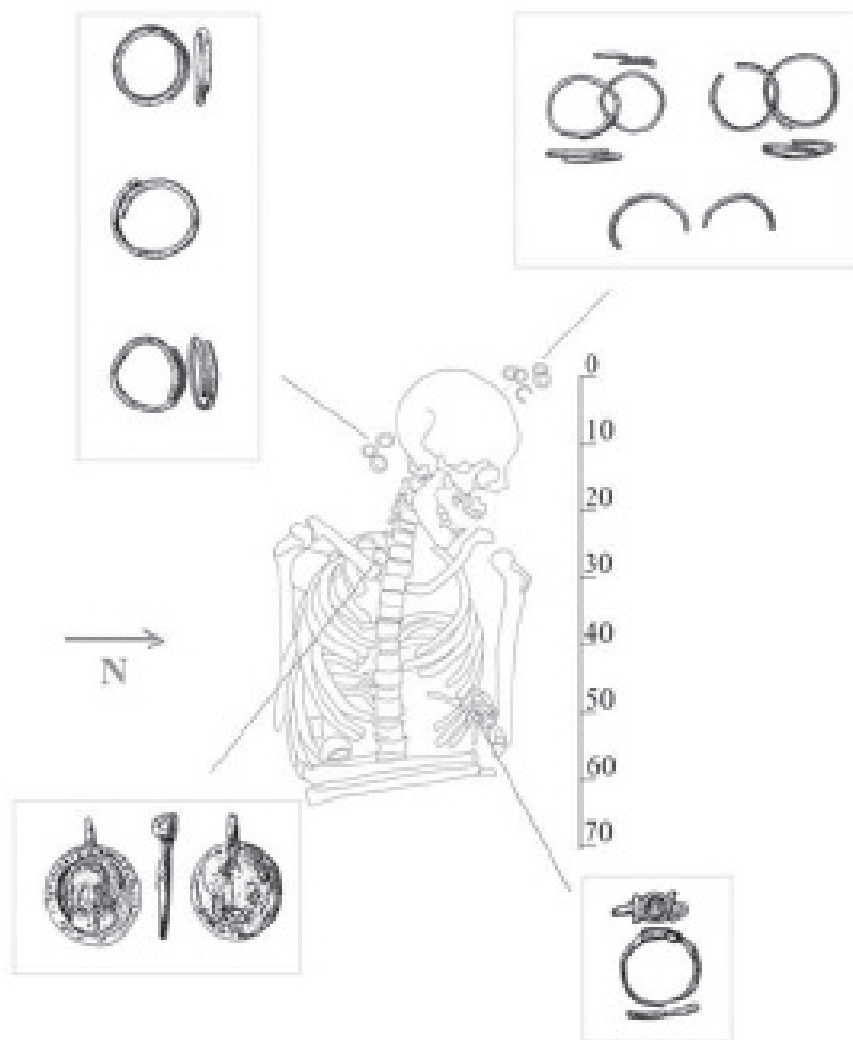

Рис. 6. Поховання на вул. Петра Сагайдачного, 6-б (2012 р.).

На глибині 3,73 м виявлено поховання, запущене з культурного шару V (рис. 6). З нього походить наступний матеріал: фрагменти керамічного посуду, амфор, плінфи, фрагмент залізного ключа та інших предметів з заліза. За керамічним матеріалом шар датується XII – першою половиною XIII ст.

У південно-східній бровці розкопу зафіксовано залишки запуску могильної ями, завглибшки 0,3–0,35 м. За визначенням палеоантрополога П. Вікторової поховання належало жінці 35–40 років. Аналіз кісткових решток вказував на те, що основним професійним заняттям жінки могла бути робота на ткацькому верстаті. Судячи з раціону харчування, жінка мала досить задовільний стан здоров'я та належала до заможної верстви населення. Це підтверджує і наявність непересічного для Києво-Подільських поховань інвентаря.

Поховальний інвентар. Під час дослідження поховання виявлений наступний супроводжуючий інвентар: на лівій руці – мідний перстень зі вставкою (вставка не збереглась); під правою ключицею – медальйон із зображенням Христа Емануїла зі слідами емалі; біля правої скроні – три скроневих кільця з латуні, п'ять таких же кілець – під лівою скронею (два з них – з'єднані між собою). В могильній ямі поблизу кістяка та під ним, виявлено фрагменти кераміки, зокрема – амфори.

Перстень виявлений на фаланзі вказівного пальця правої руки похованої. Виготовлений з міді (Cu – 88%). Дужка розімкнута, ширина дужки – 0,15–0,20 см. Навпроти роз’єму дужки – овальна печатка розмірами 0,65–0,75 см. Вкладиш, ймовірно скляний, не зберігся. З кожного боку від печатки “відходять” по два загострених промені завдовжки 0,2–0,3 см.

Медальйон виявлений в районі правої ключиці похованої. Виготовлений з міді (Cu – 78%). Овальної форми, розміри – 2,5×2,3 см. Вушко – округле, діаметром 0,6 см. На чільному боці медальйону – рельєфне зображення Христа Емануїла. По краях – обрамлення у вигляді вдавненого орнаменту. Зображення на тильному боці медальйону збереглося погано, тому ідентифікувати малюнок неможливо. Аналогічна іконка виявлена під час досліджень давньоруського Новгорода та датується російським дослідником О. Є. Мусіним першою половиною XII ст.¹⁵

¹⁵ Колчин, Б. А., Хорошев, А. С., Янин, В. Л. (1981) Усадьба новгородского художника XII в. Москва, 100-101, рис. 50:7.

Скроневі кільця дротяні, виготовлені з латуні (Cu – 74%, Zn – 17%). Вусики дещо загнуті у вигляді спіралі. Діаметр – 1,8–2,1 см. Товщина дроту – 0,8–0,20 см.

В культурному шарі VI виявлені залишки давньоруської спори та низку господарських ям, які за керамічним матеріалом та стратиграфією датувалися другою половиною XII – початком XIII ст.

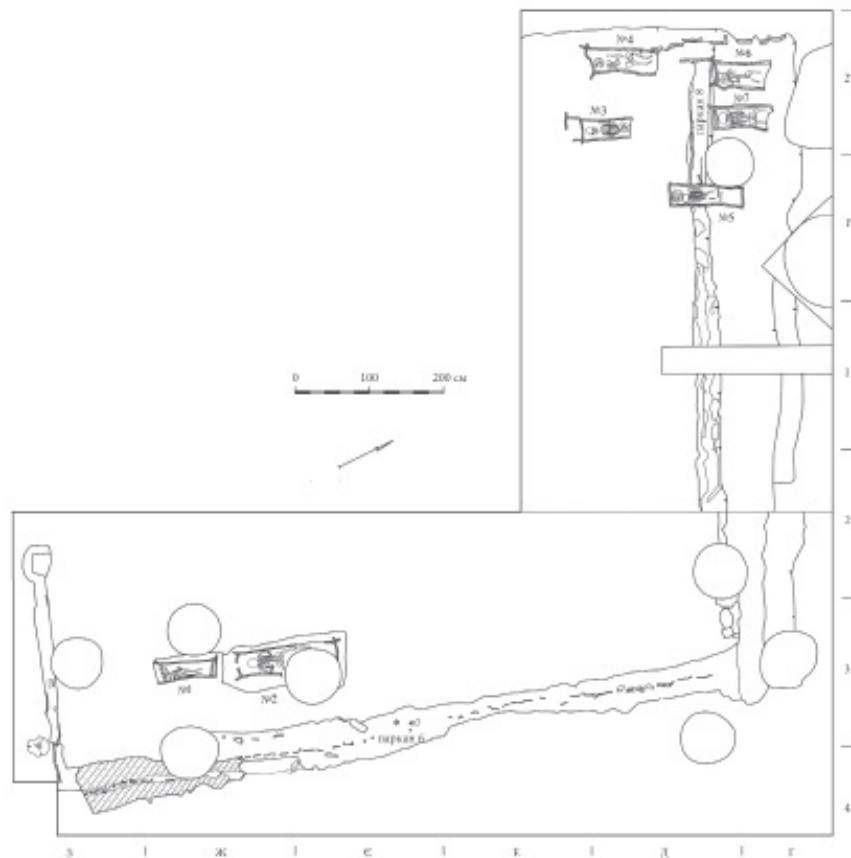
Таким чином, за стратиграфією, характерним особливостям обряду та предметам інвентарю (іконка з зображенням Ісуса Христа-Емануїла) поховання можна датувати кінцем XII – першою половиною XIII ст. Поховання належало літній жінці, яку, за складом супроводжуючого інвентаря, слід віднести до заможної верстви давньоруського суспільства. Його виявлення у портовій частині Подолу може вказувати на некийівське походження померлої жінки.

4. Поштова площа (2015 р.)

Дослідження Поштової площі 2014–2016 рр. вже стали знаковими в археології Києва: результати зимових науково-рятивних робіт 2014–2015 рр. істотно розширили уявлення фахівців про південну периферію давньоруського Подолу. Дослідження продовжувалися протягом всього 2015 р. і винесли на розсуд наукової спільноти медієвістів-києвознавців низку дискусійних проблем. Одна з них – середньовічний міський могильник відкритий на Поштової площі (рис. 1.7).

Перші поховання виявлені на відстані близько 20 м на північний схід від церкви Різдва Христового. Рівень сучасної денної поверхні у цій частині Поштової площі складає 105,5 м за БШВ. В результаті археологічних досліджень 2015 р. зафіксовано сім поховань (рис. 7). На цей момент палеоантропологічним аналізом кісткового матеріалу з поховань займається відділ біоархеології ІА НАНУ під керівництвом О. Козак. Практично впритул зі східного боку до поховань №№1, 2 розміщувався паркан. Зафіксована довжина паркану 9,5 м, його напрямок співпадає з напрямком розташування поховань. Рівень виявлення парканного рову співпадає з рівнем виявлення поховань. На відстані близько 6 м на північ на площі 5,0×4,0 м зафіксовані дитячі поховання №№3–7, які розта-

Рис. 7. Могильник на Поштовій площі (2015 р.)

шовані у дві умовні лінії. Вздовж західного боку поховань №№4, 6 зафіксовано ще одну лінію паркану у вигляді зотлілих решток нижніх частин вертикально поставлених дощок. Рівень виявлення – 7,36 м, низ – 7,71 м. Посередині групи поховань виявлено рівчак, орієнтований по лінії південний схід – північний захід (рівень виявлення –7,66 м). Оскільки рівчак перерізається похованням №7, ми робимо висновок, що рівчак передував часу функціонування могильника. У безпосередній близькості навколо могильника не виявлено жодних елементів масової міської забудови.

Наявні археологічні дані дозволяють зробити висновок, що ми зафіксували фрагмент середньовічного міського могильника. Він обмежений парканами, що вказує на організованість цієї міської локації, яка очевидно входила в єдиний комплекс з сакральною спорудою, яку археологічно виявити не вдалося. Особливий інтерес викликало компактне розміщення п'яти дитячих та двох підліткових поховань. Така ситуація вже не перший раз простежується у Києві. Сектор з дитячими похованнями відкрито під час дослідження могильника XII – XIII ст. на вул. Великий Житомирській, 2 (1988–1989 рр.)¹⁶, дитячі поховання тяжіли до вівтарної частини храму, відкритого на вул. Межигірській, 3/7 у 2003 р.¹⁷

Датування могильника є проблематичним. Поховальні комплекси позбавлені супроводжуючого інвентарю, відсутня чітка стратиграфічна колонка – її створенню завадили особливості рельєфу даної ділянки та важкі умови фіксації під час рятівних археологічних робіт. Всі вищеперелічені фактори ускладнюють визначення періоду функціонування цього міського кладовища. Проте низка фактів дозволяє відносити цей могильник до давньоруського часу. Так, на користь цього твердження свідчать:

¹⁶ Козак, О. Д. (2010) Кияни княжої доби. Київ, 249-250, 268.

¹⁷ Зоценко, В., Тараненко, С. (2009) Відкриття дерев'яного храму XII ст. на київському Подолі. В *Фортеця. Збірник заповідника "Тустань" на пошану Михайла Рожка*. Львів, 302-332

Рівень виявлення поховань співпадає з культурними нашаруваннями XI ст., зафіксованими в результаті археологічних досліджень 2014–2015 рр. на південній ділянці Поштової площі. Враховуючи рівень виявлення могильних ям, культурний шар, з якого вони запуснені можна приблизно датувати XII ст.

За 5 м на північний захід від могильника на тому ж рівні виявлено господарську яму зі слідами випалу вапна. З неї походить керамічний матеріал, який датується XIII ст.

Конструкція трун аналогічна зафіксованим на давньоруських могильниках Подолу (вул. Межигірська, 3/7, вул. Хорива, 21, вул. Набережно-Хрещатицька, 1-а).

Стан збереженості дерева поховальних гробовищ відповідає аналогічним дерев'яним конструкціям давньоруського часу, зафіксованим на київському Подолі.

Наведені аргументи свідчать на користь того, що нововиявлений могильник скоріше за все функціонував у другій половині XII – на початку XIII ст. Постає питання про причини його локалізації саме в цьому районі давньоруського міста. Відповідь можна спробувати відшукати в аналізі складної гідрологічної ситуації у вказаній місцевості. Комплексні археологічно-геоморфологічні дослідження С. Тараненка та С. Романчука представляють нам гіпотетичну реконструкцію гідрологічної ситуації у цьому давньоруському районі¹⁸. У XI–XII ст. територію сучасної Поштової площі займав затон, який виник у більш ранній період (рис. 8), але поступово зник і ця територія являла собою ділянку не придатну для життя через постійні повені. Територія являла собою “неспокійний” ґрунт, можливо заболочений, умов для розміщення жит-

¹⁸ Тараненко, С. (2016) Планувальна структура давньоруського Подолу Києва: формування та розвиток. Варшава, 40-46

Рис. 8. Гіпотетична гідрологічна система давньоруського Подолу XI–XII ст. (авт. С. Романчук та С. Тараненко)

лово-господарських комплексів не було. Тому цілком ймовірно, що мешканці Подолу розмістили могильник на не придатній для постійного проживання ділянці. Скоріше за все, могильник припинив своє існування після 1240 р., після чого ця територія взагалі не використовувалася до XVIII ст.

Висновки. В результаті археологічних досліджень 2007–2015 рр. на території південно-східного Подолу було відкрито три нових давньоруських могильника та одиночне поховання (всього 46 поховальних комплексів). За всіма ознаками виявлені кладовища безумовно належать до групи “окраїнних могильників” (рис. 9). Вони відкриті на горизонтах, де на момент виникнення кладовища не існувало планувальної садибно-вуличної системи з елементами масової забудови (житлових та господарських споруд, парканів, вулиць). З розширенням міської території могильники на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1-а та на вул. Набережно-Хрещатицькій, 8 зникають, а їхнє місце займають житлові квартали.

Найбільш раннім, очевидно, є могильник відкритий у 2008 р. на вул. Набережно-Хрещатицькій, 8. Стратиграфічні дані, а також характерні особливості поховального обряду (наявність супроводжувального інвентаря, орієнтація) свідчать про те, що він міг існувати з кінця X – до кінця XI ст.

Інвентарні поховання досить рідко фіксуються на території давньоруського Подолу. У 1971 р. під час прокладання Оболонської гілки метрополітену в районі Контрактової площі було виявлено дитяче поховання в труні-колоді. Біля шиї виявлено намисто, яке складалося з бурштинової підвіски трапецієподібної форми (молот Тора?) і восьми намистин, виготовлених з кольорового скла та пасти. Автори розкопок пов’язують знахідку з дружинною епохою¹⁹. Інвентарні поховання також відкриті під час науково-ря-

¹⁹ Гупало, К. М., Толочко, П. П. (1975) Давньокіївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень. В *Стародавній Київ*. Київ, 47, 100, рис. 56

Рис. 9. “Окраїнні могильники” давньоруського Подолу:

1. Вул. Борисоглібська, 13 (1936 р.)
2. Вул. Щекавицька, 25–27 (1980–1981 рр.)
3. Вул. Спаська (1987 рр.)
4. Вул. Хорива (1984–1988 рр.)
5. Вул. Межигірська, 43 (1989 р.)
6. Вул. Почайнинська, 31 (2003–2004 рр.)
7. Вул. Набережно-Хрещатицька, 1-а (2007 р.)
8. Вул. Набережно-Хрещатицька, 9 (2008 р.)
9. Поштова площа (2015 р.)

²⁰ Сагайдак, М. А. (1991) Давньокіївський Поділ. Київ, 46-47

²¹ Козак, О., Івакін, В. (2012) Могильники київського Подолу XI–XIII ст. за даними палеоантропологічних досліджень. *Funeralia Lednickie. Spotkanie 14. Poznan*, 457-469

²² Івакін, В.Г. (2012) Археологічна карта поховальних пам'яток давньоруського Подолу Києва. *Древности 2012. Харьковский историко-археологический ежегодник*, (11) Харьков, 188-197

²³ (2001) Лаврентьевская летопись. СПб., 6

²⁴ Томенчук, Б. П. (1996) Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства. *Галицько-буковинський хронограф*, (1) Галич, 7-21

²⁵ Томенчук, Б. П. (1996) Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства. *Галицько-буковинський хронограф*, (1) Галич, 7-21

²⁶ Зоценко, В., Тараненко, С. (2009) Відкриття дерев'яного храму XII ст. на київському Подолі. В *Фортеця. Збірник заповідника "Тустань" на пошану Михайла Рожка*. Львів, 302-332

тувальних досліджень міського могильника XI ст. на вул. Хорива (1983–1984 pp.)²⁰.

Більшість подільських поховань з “окраїнних могильників” позбавлені будь-якого інвентарю, палеоантропологічні дослідження кісткових решток вказують на низький соціальний статус похованих, вочевидь, на окраїнних могильниках Подолу Києва ховали представників нижчих соціальних верств давньоруської столиці – портових робітників та особисто залежних людей²¹. Заможних киян, скоріше за все, ховали при кам'яних подільських церквах та на кладовищах Верхнього Києва²².

Хронологічно близьким до вищенаведеного кладовища видається період функціонування могильника на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1-а: XI – перша половина XII ст. Знахідка дерев'яної споруди відкриває дискусійне питання про роль дерев'яного культового будівництва в історії архітектури давньоруського Києва. Про зведення дерев'яних храмів свідчить повідомлення літопису про те, що після хрещення князь Володимир “повеле рубити церкви и поставляти по местом, иде же стояху кумиры”²³. Дерев'яні церкви з'являються і в інших містах давньоруської держави: найдавніший новгородський храм – Софійський собор, зведений з дуба, та побудований в кінці X ст. у Ростові Успенський собор, який літописець називає “великою дубовою церквою”. У Вишгороді зводять дерев'яні храм-мавзолей над могилою Бориса та Гліба та Борисоглібську церкву²⁴. Письмові джерела неодноразово згадують про велику кількість храмів у Києві, проте на початок XXI ст. нам відомо лише півтора десятка кам'яних церков і не знайдено жодної дерев'яної.

До 1960-х рр. археологічними дослідженнями не було виявлено жодної дерев'яної давньоруської церкви. За останні сорок років відкрито й досліджено дев'ять дерев'яних храмів на території Галицької землі²⁵. Уперше на території давньоруського Києва дерев'яну церкву відкрито в 2003 р. у котловані новобудови на вул. Межигірській, 3/7. У кварталі останньої чверті XI–XII ст., між об'єктами масової житлово-господарської забудови виявлений, невідомий за літописними повідомленнями, дерев'яний храм. На думку В. Зоценка, храм зведений за планом скандинавських аналогічних споруд, кінця XI–XII ст. і за своєю локалізацією на історичній мапі Києва його можна вважати одним з парафіяльних храмів давньоруського Подолу²⁶.

Таким чином, відкриті за останні роки об'єкти ставлять питання про необхідність перегляду даних досліджень минулих років щодо дерев'яних споруд (особливо в районі могильників), для встановлення їх первинного призначення. Проводячи паралелі між відомими на сьогодні давньоруськими дерев'яними храмами і українською дерев'яною архітектурою XV–XVI ст., можна припустити існування певної будівельної традиції. Археологічні дані про дерев'яні храми домонгольської Русі свідчать, що попри несхожість конструктивних прийомів та форм дерев'яної та кам'яної архітектури, давньоруські майстри намагалися максимально імітувати форми кам'яного храмубудування.

Могильник, відкритий у 2015 р. на Поштовій площі, належить до іншого хронологічного періоду (XII – перша половина XIII ст.), проте його розташування на непридатній для заселення території відповідає загальній логіці влаштування “окраїнних могильників”. У пошуках храмової споруди, яка би освячувала сакральний простір цього кладовища ми можемо звернутися до історичної топографії Подолу. Досліджувана ділянка розташована на південному краю посаду. Тут у пізньому середньовіччі містилася брама, через яку з Подолу можна було дістатися до Верхнього міста або Печерська. Біля неї стояла церква Різдва Христова. Церкву через розбудову міста було перенесено далі на південь. У 1564 р. на її місці збудовано нову церкву, яку згадано в опису замка. Вона зображена на красвидах Києва 1651 та 1691 рр., на плані полковника Ушакова (1695 р.). У 1810 р. була закладена церква, яка простояла до знищення її у сталінські часи. У 1990-х роках храм 1810 р. було реконструйовано. Можливо, давньоруський могильник, відкритий на Поштовій площі пов’язаний з давньоруською дерев’яною церквою, на місті якої у XVI – на початку XIX ст. знаходилася церква Різдва Христова.

REFERENCES

- Holubeva, L. A. (1949). Kyevskiy nekropol. MYA. T. 1, 103-118.
- Hupalo, K. (1979). Doslidzhennia Kyivskoho Podolu (1974–1975 rr.). V Arkheolohiia Kyieva (pp. 38-62). Kyiv.
- Hupalo, K. M., Tolochko, P. P. (1975). Davnokiyivskiy Podil u svitli novykh arkheolohichnykh doslidzhen. V Starodavnii Kyiv. Kyiv, 40-79.
- Ivakin, V. H. (2014). Zhinoche pokhovannia z rozkopok Kyivskoho Podolu. Sivershchyna v istorii Ukrainy, (7). Kyiv – Hlukhiv, 64-67.
- Ivakin, V. H. (2015). Mohylnyky davnoruskoho Kyievopodolu: osoblyvosti evoliutsii ta osnovni etapy funktsionuvannia. Sivershchyna v istorii Ukrainy, (8). Kyiv-Hlukhiv.
- Ivakin, V. H., Taranenko, S. P. (2010). Davnoruski mohylnyky Podolu v planovalnii strukturi. Bolkhovitinivskiy shchorichnyk, (2009). Kyiv, 251-259.
- Ivakin, V.H. (2008). Derev’iana kultova sporuda ta mohylnyk davnoruskoho chasu na kyivskomu Podoli. Chernihivski starozhytnosti, (I). Chernihiv. 229-233.
- Ivakin, V.H. (2012). Arkheolohichna karta pokhovalnykh pam’iatok davnoruskoho Podolu Kyieva. Drevnosty 2012. Kharkovskiy ystoryko-arkheolohicheskyy ezhehodnyk, (11). Kharkov, 188-197.
- Karher, M. K. (1958). Drevnyi Kyev. T. 1. Moskva-Lenynhrad.
- Kolchyn, B. A., Khoroshev, A. S., Yanyin, V. L. (1981). Usadba novhorodskoho khudozhnyka XII v. Moskva.
- Kozak, O. D. (2010). Kyiany kniazhoi doby. Kyiv.
- Kozak, O., Ivakin, V. (2012). Mohylnyky kyivskoho Podolu XI–XIII st. za danymy paleoantropolohichnykh doslidzhen. Funeralia Lednickie. Spotkanie 14. Poznan, 457-469.
- Lavrentevskaia letopys. (2001). SPb.
- Sagaidak, M., Ivakin, V. (2014). Z problematyki stref sakralnykh Podolu Kijovskogo. Funeralia Lednickie. Spotkanie 16. Poznan, 229-240.
- Sahaidak, M. (2001). Aktualni pytannia zarodzhennia ta formuvannia rannoho Kyieva. Mahisterium, (6), 6-18.

Sahaidak, M. A. (1991). Davnokyivskiy Podil. Kyiv.

Sahaidak, M. A., Serhieieva, M. S., Peftits, D. M., Hrechko, D. V. (2008). Zvit Tsentru arkeolohii Kyieva IA NANU pro arkeolohichni doslidzhennia u Kyievi po vul. Naberezhno-Khreshchatytska, 9 u 2008 r. Naukovyi arkhiv IA NANU. 2008/1. Kyiv.

Taranenko, S. (2016). Planuvalna struktura davnoruskoho Podolu Kyieva: formuvannia ta rozvytok. Varshava.

Taranushenko, S. A. (1976). Monumentalna derev'iana arkhitektura livoberezhnoi Ukrainy. Kyiv.

Tolochko, P. P. (1970). Istorychna topohrafiia starodavnoho Kyieva. Kyiv.

Tomenchuk, B. (2005). Oleshkivska rotonda. Arkheolohiia derev'ianykh khramiv Halytskoi zemli XII – XIII st. Ivano-Frankivsk.

Tomenchuk, B. P. (1996). Arkheolohiia derev'ianykh khramiv Halytskoho kniazivstva. Halytsko-bukovynskiy khronohraf, (1). Halych, 7-21.

Yoannysian, O. (1996). Dereviannye khramy domonholskoi Rusy. V Uspenskaia tserkov v Kondopohe. Kondopoha-S.-Peterburh, 41-46.

Zotsenko, V. (2003). Skandynavskye drevnasty u topohrafiia Kyieva "druzhynnoho peryoda". Ruthenica, (II), 6-52.

Zotsenko, V., Taranenko S. (2009). Vidkryttia derev'ianoho khramu KhII st. na kyivskomu Podoli. V Fortetsia. Zbirnyk zapovidnyka "Tustan" na poshanu Mykhaila Rozhka. Lviv, 302-332.

Додатки

**Поховання давньоруського часу
Південно-Східної частини Подолу**

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
вул. Набережно-Хрещатицька, 1а 2007 р.					
1	Могильної ями – 3,95 кістяка – 4,16	Захід з 20° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Праворуч від черепа за 5 см містився залізний кородований цвях від труни. Залишки труни збереглись у вигляді тонкої стрічки деревного тліну	Відсутній	Поганий
2	Кістяка – 3,90	Захід із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Біля правого плеча – залізний сильно кородований цвях від труни	З засипки могильної ями походять: біля лівої ноги – тонкий скол кременя, поруч із правою ногою кремій розміром: 0,02×0,05 м.	Поганий. Права рука зігнута в ліктьовому суглобі, лежить біля черепа. Ліва – на грудях.

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
3	Труна – 3,92 Кістяк – 4,12	Захід із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Контури конструкції труни добре збереглися у вигляді деревного тліну. Чітко простежуються кришка та боковини		Поганий
4	Труна – 3,94 Кістяк – 4,04	Захід із 20° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Контури конструкції труни добре збереглися у вигляді деревинного тліну		Поганий. Ліва рука лежить на животі, права не збереглася
5	Труна – 3,86 Кістяк – 3,91 Дно могильної ями – 4,26	Західна із 25° сезонним відхиленням на північ	Могильна яма не фіксується. Труна із ручками нош у вигляді стрічок деревного тліну	В засипці – вінчик горщика кінця X–першої половини XI ст.	Поганий. Перерізано пізньою ямою
6	Кістяк – 3,95 Труна – 4,16	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Контури труни із ручками нош у вигляді стрічок деревного тліну		Поганий. Кістки рук зафіксовані на животі
7	Труна – 4,27 Кістяк – 4,36	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна достатньо доброго стану збереженості		Поганий. Кістяк зберігся частково – відсутня ліва частина
8	Труна – 4,27 Кістяк – 4,52	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна достатньо доброго стану збереженості		Поганий. Кістяк зберігся частково – погано збереглася права частина, зруйнована похованням №7. Ліва рука – на грудях. Кістки ніг не збереглися
9	Могильна яма – 4,25. Труна – 4,27. Кістяк – 4,52	Західна із 15° сезонного відхилення на південь	Підпрямокутна могильна яма 2,0×1,0 м. Труна – дерево обгоріле, проте конструкція доброї збереженості. Розміри 1,0×0,25 м.	В районі грудної клітини зафіксовані фрагменти золотої нитки-дроту, які залишилися від вишитого одягу	Середній.
10	Труна – 4,04 Кістяк – 4,32	Західна із сезонним відхиленням 15° на південь	Могильна яма не фіксується. Труна з ручками для нош		Середній. Права рука лежала на тазових кістках, ліва – на грудях

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
11	Кістяк – 4,4	Західна із 20° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма та труна не зафіксовані.		Середній
12	Кістяк – 4,82	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма та труна не зафіксовані		Середній. Ліва рука частково збереглася в районі живота, права – на грудях. Поховальний комплекс розташований безпосередньо під №№7, 8.
13	Труна – 4,45 Кістяк – 4,35 Дно могильної ями – 4,67	Південна з невеликим відхиленням на схід	Могильна яма 1,5×0,37 м		Поганий. Кістяк майже не зберігся. Залишилися хаотично розкидані кістки
14	Кістяк – 4,63	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Досліджені розміри могильної ями 0,35×1,0 м		Нижня частина поховання знаходиться в стінці розкопа. Руки погано збереглися, ліва рука знаходиться на животі. Поховальний комплекс містився під №№4, 10
15	Труна – 4,72 Кістяк – 4,74	Західна із 15° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна у вигляді деревинного тліну		Задовільний
16	Кістяк – 4,65	Західна	Могильна яма не фіксується. Збереглися залишки від дерев'яної труни		Добрий. Зафіксовано західну частину дитячого поховання
17	Кістяк – 4,75 Дно труни – 5,41	Західна з 20° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Збереглися залишки від дерев'яної труни		Поганий
18	Кістяк – 4,99	Західна з 20° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Збереглися залишки дерев'яної труни з ношами		Поганий

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
19	Кістяк – 4,96	Західна з 20 ° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Зафіксовано залишки дерев'яної труни з ручками		Поганий. Кістки в перемішаному стані
20	Кістяк – 4,89	Західна з 20 ° сезонним відхиленням на північ	Могильна яма не фіксується. Зафіксовано залишки дерев'яної труни		Виявлено безпосередньо під №19, яке його зруйнувало. Кістки в перемішаному стані
21 22	Труна – 5,03 Дно труни – 5,55	Західна з 20 ° сезонним відхиленням на північ	Могильна яма не фіксується. Зафіксовано залишки дерев'яної труни з ручками		Середній. Кісткові рештки двох осіб знаходилися в перемішаному стані
23	Труна – 5,03 Дно труни – 5,21	Західна	Могильна яма не фіксується. Труна залишилася у вигляді стрічок деревинного тліну.		Середній
24	Труна – 5,07	Західна з 20 ° сезонним відхиленням на північ	Могильна яма не фіксується. Труна залишилася у вигляді стрічок деревинного тліну		Середній
25	Труна – 5,07	Західна з 20 ° сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Залишки дерев'яної труни з ручками для нош		Середній

вул. Набережно-Хрещатицька, 9 2008 р.

1	Могильна яма – 4,02 кістяк — 4,26 дно могильної ями — 4,55	Західна з незначним сезонним відхиленням	Чітко прослідковувався тлін від гробовища		Середній. Руки складені в області тазових кісток, права нижче від лівої
2	Могильна яма – 3,95 дно могильної ями — 4,15	Північна	Слідів труни не виявлено		Поганий. Поховальний комплекс частково знищено пізнішими об'єктами
3	Могильна яма 3,98 дно могильної ями — 4,16	Північна	Слідів труни не виявлено		

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
4	Могильна яма – 4,00 дно могильної ями – 4,85	Західна	Слідів труни не виявлено		
5	Могильна яма – 4,10 труна – 4,49 дно могильної ями – 4,80	Західна з суттєвим сезонним відхиленням		На лівій руці — в районі решток кісті — знайдено залізне кільце	
6		Північ	Прослідковувалися елементи конструкції гробовища, тлін від стінок та нижніх дошок	Біля східної стінки гробовища на його дні знаходилося вістря сулиці (?)	Кістяк відсутній
7	Могильна яма – 3,88. Кістяк – 4,43 дно могильної ями – 4,56	Західна з суттєвим сезонним відхиленням	Тлін від стінок гробовища не прослідковувався	В районі шиї знайдено скляну пронизку. В засипці знайдені фрагменти керамічного посуду	Середній. Нижня частина ніг відсутня внаслідок прорізання поховання пізнішою ямою. Права рука зігнута паралельна тулубу, ліва ніби-то підкладена під голову, шия неприродньо вигнута
8	Дно могильної ями – 4,13	Північна з невеликим сезонним відхиленням	Розміри могильної ями 0,60×0,25 м, тлін від труни прослідковувався слабо	На тліні дна гробовища лежали оброблений фрагмент шиферу та намистина з сердоліку (у північно-західній частині)	Поганий. Дитячі кістки збереглися вкрай погано, чітко зафіксовані фрагменти черепу в північній частині та окремі кістки кінцівок
9	Могильна яма – 4,04 кістяк – 4,00 дно могильної ями — 4,15	Північна	слідів від гробовища не зафіксовано		Поганий. Поховання частково знищено об'єктами
10	Дно могильної ями – 4,78	Захід з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма – 1,80×0,45. Слідів від гробовища не зафіксовано		Поганий. Поховальний комплекс майже повністю знищений господарською ямою, від скелету залишилася кістка ноги

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
11	Кістяк – 4,20 дно могильної ями – 4,60	Захід з сезонним відхиленням на південь	Слідів труни не зафіксовано	По кістяку чітко прослідковувався темного кольору щільний тлін, вірогідно від савану	Добрий. Витягнуті ніжні кінцівки схрещені, права рука під шиєю, ліва на груді
12	Кістяк – 4,56 дно могильної ями – 4,59	Західна з сезонним відхиленням на південь	Тлін від гробовища, як стінок так і днища, прослідковувався добре		Поганий. Кістяк поганої збереженості, череп розчавлений. Руки були зібрані вище тазових кісток, ноги трохи зігнуті в колінах та вкладені набік
13	Дно могильної ями – 4,31	Західна з сезонним відхиленням на південь	Чітко прослідковувалися стінки та дно гробовища		Поганий. Кістяк знаходився в перевідкладеному стані

вул. Петра Сагайдачного, 6 б 2012 р.

1	кістяк – 3,73	захід	Запуску могильної ями та дерев'яної труни зафіксувати не вдалося	на лівій руці – мідний перстень зі вставкою (вставка не збереглась); під правою ключицею – медальйон із зображенням Христа Емануїла зі слідами емалі; біля правої скроні – три скроневи кільця з латуні, п'ять таких же кілець – під лівою скронею (два з них – з'єднані між собою). В могильній ямі, поблизу кістяка та під ним, виявлено фрагменти кераміки, зокрема – амфори	Середній. Голова повернута в лівий бік, руки складено в районі живота. Нижче тазу кістяк не зберігся

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
Поштова площа 2015 р.					
1	Труна – 7,0	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох боків на 10–12 см. Ширина бокової дошки (або висота самої труни) 20 см. Кришка труни збереглась у вигляді тонкого прошарку деревного тліну, який залишився на скелеті		Поганий. Кістяк поганої збереженості. Довжина 1,4 м, ширина 0,3 м. Ноги кістяка майже повністю пронесені бетонною палею.
2	Труни – 7,0	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох сторін на 10–12 см. Ширина бокової дошки (або висота самої труни) 20 см. Кришка труни збереглась у вигляді тонкого прошарку деревного тліну, який залишився на скелеті		В труну покладено два кістяка. Збереженість кісток погана, розділити їх одразу було неможливо, чітко читалась лише наявність двох деформованих дитячих черепів. Довжина 0,55 м, ширина 0,2 м
3	Труна – 7,23. Кістяк – 7,4	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Розміри труни 0,63×0,3 м. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох боків на 10–12 см.		Поганий. Кістяк поганої збереженості. Пн.-зх. частина поховання від тазових кісток і нижче пошкоджена пізнім перекопом
4	Труна – 7,44. Кістяк – 7,53	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Розміри труни 0,8×0,43 м. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох боків на 7 см		Поганий. Кістяк поганої збереженості

№	Рівень виявлення, м	Орієнтація	Поховальна конструкція	Поховальний інвентар, матеріали з засипки могильної ями	Стан збереженості кістяка, розташування рук
5	Дно труни – 7,36	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Розміри труни 0,85×0,3 м. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох боків на 10 см		Поганий. У пн.-сх. частині зруйновані споруду середини XIII ст.
6	Дно труни – 7,36	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Розміри труни 0,85×0,4 м. Довга бокова дошка “винесена” вперед з обох боків на 10 см		Поганий. Кістки скелету у пн.-сх. частині зруйновані споруду середини XIII ст.
7	Дно труни – 7,34	Західна з сезонним відхиленням на південь	Могильна яма не фіксується. Труна збереглась у вигляді тліну. Розміри труни 0,8×0,3 м		Поганий. У північно-східній частині зруйновані споруду середини XIII ст.

**Сагайдак М. А., Ивакин В. Г.,
Тараненко С. П., Пефтиц Д. Н.**

САКРАЛЬНЫЕ ЗОНЫ ЮГО-ВОСТОЧНОГО ПОДОЛА (XI–XIII вв.)

Статья посвящена сакральным зонам, расположенным на юго-восточной части древнерусского Подола. Эта местность довольно долго оставалась малоизученной по сравнению с другими участками этого древнекиевского района. Археологические исследования 2007–2015 гг. существенно расширили наши представления о юго-восточной части древнерусского Подола. В данной работе мы попытались реконструировать сакральные локусы этой территории.

В X в. Киев состоял из заселенного города – большой прибрежной части – Подола, небольшой сакрально-административной части – Детинца на Замковой горе и городского некрополя на Старокиевской горе. В связи с активным развитием нового города во времена княжения Владимира Святославича и его сына Ярослава Мудрого, жителям Подола, теперь уже христианам, пришлось искать другое место для захоронения своих покойников. Они вынуждены были находить на территории Подола участки свободные от массовой городской застройки.

Отныне могильники начинают играть значительную роль в формировании городской структуры средневекового Киево-Подолы. Ряд грунтовых могильников располагался на крайних точках заселения района, которые из-за заболоченности и угрозы наводнений считались малопригодными для жизни. Для определения таких могильников в структуре древнерусского Подола было предложено применить термин – “окраинные могильники”. Три таких могильника и одно отдельное захоронение

удалось зафиксировать в юго-восточной части древнерусского Подола. Могильники, обнаруженные на ул. Набережно-Крещатицкой, 1-а и ул. Набережно-Крещатицкой, 9 относятся к самым ранним подольским могильникам, их активное функционирование приходится на XI в. Могильник, открытый в 2015 г. на Почтовой площади и захоронение женщины (ул. Петра Сагайдачного, 6-б) относятся к другому хронологическому периоду. Они датируются XII – первой половиной XIII в. Исследования последних лет показали, что достаточно большие территории на юго-восточной окраине древнерусского Подола были малоприспособлены для заселения и поэтому их часто использовали для устройства кладбищ.

Ключевые слова: Древняя Русь, киевский Подол, погребальный обряд, сопровождающий инвентарь, стратиграфия.

Sahajdak M. A., Ivakin V. G., Taranenko S. P., Peftits D. M.

SACRED AREA OF SOUTHEAST OF KYIV-PODIL (XI–XIII CENTURIES)

The article is devoted to sacred areas located in the south-eastern part of Old-Rus Podil district. This area has remained poorly investigated for a long time compared to other areas of this OldKyiv region. Archaeological researches of period 2007–2015 greatly expanded our understanding of the south-eastern part of old Podil. In this paper, we tried to reconstruct the sacred locuses of this territory.

In the tenth century Kyiv consisted of a populated town – a large coastal area – Podil and of small sacral-administrative part – Detinets on Zamkova Hill and the necropolis on the Old Kiev Hill. Due to active development of a new city in the days of the reign of Vladimir son of Svyatoslav and his son Yaroslav the Wise, inhabitants of Podil, now Christians, have had to look for another place to bury their dead. They were forced to look for areas in the territory without mass urban development.

Henceforth cemeteries are beginning to play a significant role in shaping the structure of the medieval town of Kyiv-Podil. Several cemeteries was located at the extreme points of the settlement area, which, due to waterlogging and flood threats were unsuitable for life. It was proposed to use the term to define such cemeteries in the structure of ancient Podil – “outlying cemeteries”. Three of these cemeteries and one single burial excavated in the south-eastern part of ancient Podil. Cemeteries found on the Naberezhno-Khreschatytska, 1-a str. and Naberezhno-Khreschatytska, 9 str. belong to the earliest Podol burial grounds, their active functioning on the XI century. The cemetery opened in 2015 at the Postal Square and burial of women (Petra Sagaydachnogo 6-6 str.) belong to another chronological period. They date back to the XII – the first half of the XIII century. Recent studies have shown that a sufficiently large area in the south-eastern outskirts of OldRus Podil were unsuitable for settlement and so they are often used for a cemetery.

Keywords: Old Rus, Kyiv Podil, funeral rites, accompanying equipment, stratigraphy.